

УДК 069.02: 39(477.83-25)+069.8(477.8)

Ігор Гілевич, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка (науковий керівник д.і.н., проф. М. С. Глушко

**ПОЛЬОВІ ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІССЯ УКРАЇНИ НАУКОВЦЯМИ
ЛЬВІВСЬКОГО СКАНСЕНУ: ІСТОРІЯ, ГЕОГРАФІЯ, ТЕМАТИКА,
РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ**

Однією з форм збереження традиційної народної спадщини, її вивчення та популяризації серед молодого покоління є організація музеїв під відкритим небом (скансенів). Серед основних напрямів діяльності наукових співробітників цих музеїв є проведення широкомасштабної польової збирацької роботи не лише з метою пошуку типових пам'яток традиційної архітектури для їх подальшого перевезення до музею, але водночас і для вивчення різних ділянок народної культури (житлово-

господарського та сакрального будівництва, господарських занять, ремесел, одягу тощо). У науковій літературі знаходимо лише звіти про експедиції, написані у формі коротких повідомлень про найцінніші з виявлених експонатів [1], та підготовлені на основі польових матеріалів наукові розвідки про народне будівництво певного регіону [2]. Натомість відсутні узагальнюючі праці про експедиції, проведені науковцями провідних вітчизняних скансенів (Києва, Львова чи Переяслава-Хмельницького) за кілька останніх десятиліть з метою вивчення традиційної культури котрогось з історико-етнографічних регіонів України. Але без таких праць неможливо реально оцінити проведену раніше роботу, побачити теперішні тенденції та накреслити подальші перспективи розвитку.

Об'єктом даної розвідки є польові етнографічні дослідження Полісся України науковцями львівського скансену в 70-х роках ХХ – на початку ХХІ ст., а предметом – їхні учасники, тематика, терени, результати (виявлені та перевезені пам'ятки народного будівництва та інші музейні експонати, підготовлені науковцями праці) та подальші перспективи. Пропонована праця підготовлена на основі архівних матеріалів Музею народної архітектури та побуту у Львові, Інституту народознавства НАН України, рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, наукової літератури, а також усних спогадів співробітників музею [3].

Вперше ідею створення у Львові музею під відкритим небом висували представники місцевої української інтелігенції Іларіон Свенціцький, Олена Кульчицька, Михайло Возняк, Філарет Колесса ще у міжвоєнний період. Вже у 1930 р. сюди була перевезена дерев'яна бойківська церква св. Миколая 1763 р. зі с. Кривки на Турківщині [4, 26–28].

До ідеї створення скансену повернулися знову вже після Другої світової війни. Тодішній директор Музею художнього промислу В. Паньків розробив проект музею, в якому прагнули “показати стару народню культуру та пов'язати її з новою радянською дійсністю”. Саме з цією метою пропонували побудувати 6 відділів: етнографічний; народного мистецтва і домашнього промислу; нового побуту; історичний; Вітчизняної Війни; флори і фауни. У першому з них планували представити різні історико-етнографічні регіони України, серед них і Полісся [5].

У 1966 р. у львівському Музеї етнографії та художнього промислу було створено відділ народного будівництва та розпочато активну роботу по розробці проекту скансену та підбору експонатів для нього. У новому регіональному музеї під відкритим небом планували представити народну архітектуру західних областей України. Відповідно до історико-етнографічного районування в генеральному плані музейної експозиції (остаточно затверджений лише в 1989 р.) виділили 10 секторів: Бойківщина, Буковина, Лемківщина, Гуцульщина, Рівнинне Закарпаття, Покуття, Поділля, Волинь, Львівщина, Полісся. В останньому планували представити пам'ятки поліських районів Волинської та Рівненської областей. Хоча у перші роки найбільше уваги було приділено вивченню традиційної архітектури мешканців Українських Карпат (особливо Бойківщини) та перевезенню звідти архітектурних пам'яток, проте не залишилося поза увагою народознавців і Полісся.

Адже саме в той час співробітники цього музею на теренах західних областей України збирали матеріали до “Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії”, одна з перших частин якого була присвячена саме народному будівництву. Зокрема у 1969–1970 рр. вони провели три експедицій та кілька виїздів до Волинської та Рівненської областей. Серед учасників цих експедицій народне будівництво вивчали Павло Жолтовський (у 1928-1931 роках разом з Стефаном Таранушенком та Д. Чукиним досліджував традиційну архітектуру Середнього та Східного Полісся у тодішніх кордонах радянської України), Юрій Гошко та Микола Шпак, крім збору відомостей відповідно до питальника, вони займалися підбором експонатів до скансену [6, арк. 17, 27, 29, 42, 44, 52, 56, 58, 72, 76; 7, арк. 14, 15, 23, 26, 52, 55, 86, 96, 115, 118].

Музейні працівники також звернулися через обласні газети з проханням повідомляти про цінні пам'ятки архітектури, предмети побуту, твори народного мистецтва [8, 7].

У квітні 1971 р. відділ народного будівництва було перетворено у окремий Музей народної архітектури та побуту у Львові. Цього ж року його було відкрито для огляду. У науковому комплектуванні експозицій та колекцій фондосховища найважливішу роль відводили експедиціям та поїздкам наукових працівників музею в різні етнографічні райони Західної України, у т. ч. й Полісся. До завдань експедицій входили виявлення та фіксація пам'яток народної архітектури з урахуванням перспектив їх перевезення до скансену, а також комплектування фондів музею предметами побуту з метою їхнього використання при відтворенні інтер'єру та екстер'єру житлово-господарських і сакральних споруд. На основі цього склали конкретні плани та завдання кожної експедиції, зважаючи при цьому на матеріально-технічну базу наукової установи [4, 75].

З 27 травня по 3 червня 1971 р. співробітники нового музею Архип Данилюк та Іван Красовський під керівництвом завідувача відділу мистецтвознавства Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР П. Жолтовського провели першу експедицію на Полісся. Основні дослідження зосередили на Рокитнівщині (сс. Дроздинь, Більськ, Блажеве, Глинне та ін.), де до того часу збереглося багато реліктів

поліської давнини (стежки, однокамерні хати, багатокутні клуні з пірамідальним перекриттям) [9; 10, 108; 11, 7; 12, 239–240].

Впродовж 1970-х–1980-х років народознавці львівського скансену кожного року проводили комплексні маршрутні експедиції у волинські та поліські райони Волинської та Рівненської областей, обстежуючи переважно по кілька сіл у 3–5 районах. За матеріалами експедицій готували звіти, які зараз зберігаються в архіві. Вони складаються з текстового опису пам'яток, креслень, малюнків та фотографій [13].

Найчастіше до складу експедиції входило 2–3 науковці (етнограф, архітектор, працівник відділу фондів). Крім багаторічного їхнього керівника А. Данилюка вивченням народної архітектури у різні роки займалися І. Красовський, Роман Радович (з 1985 р.) та ін. Натомість за дослідження інших ділянок матеріальної культури (господарські заняття, одяг, гончарство тощо) та поповнення музейних фондів відповідними експонатами найчастіше відповідали Любов Сварник та Марко Мандюк. Найкраще у фондах музею представлені поліський одяг, кераміка, знаряддя праці тощо, які використовуються при підготовці наукових досліджень і виставок.

Після аналізу експедиційних звітів проводили відбір архітектурних пам'яток до музею. Хоча тематичний план забудови музею ще в перші роки його існування розробляв Олександр Бодревич-Буць, проте розробкою схеми забудови сектору “Полісся” та підбором відповідних експонатів займався саме А. Данилюк. Зважаючи на ряд критеріїв (їх типовість, час побудови, архітектурно-художнє вирішення, збереження первісного вигляду, документальні відомості про час зведення, майстрів, додаткові відомості про історію споруд та її мешканців), протягом 1970–1980-х років було перевезено сім пам'яток народної архітектури Полісся [4, с. 37, 76]. Першими перевезли замкнутий двір (“підварок”) 1890 р. зі с. Датинь Ратнівського району, два вітряки з сіл Підсинівка та Любохино Старовижівського району Волинської області та семикутну клуню (“тік”) кінця XIX ст. зі с. Більськ Рокитнівського району Рівненської області [11, 60–61; 14, арк. 5, 8, 10]. Проте сектор “Полісся” у радянський час так і не було збудовано. Основною причиною цього є відсутність території для нього, адже проект плану забудови музею не збігався з відведеною для нього територією. Через це збудований на початку 1970-х рр. поліський вітряк невдовзі були змушені розібрати. Остаточою план забудови музею був затверджений в кінці 1980-х рр., приблизно в цей час й остаточно була відведена відповідна земельна ділянка.

На основі відомостей про виявлені цінні пам'ятки, які не закупляли для експозиції, складали наукові паспорти з їхніми фото, планами та детальними описами. Таких паспортів у музейному архіві налічується понад 2000, у тому числі кілька сотень з Полісся. У майбутньому вони матимуть велику наукову цінність. Значну частину з них було опубліковано у спеціальних виданнях про Рівненське [11] та Волинське [15] Полісся.

Остання експедиція, організована науковцями львівського скансену на Полісся, відбулася у 1992 р. А. Данилюк, Р. Радович та дослідник традиційного транспорту науковий співробітник Інституту народознавства АН України Михайло Глушко відвідали Камінь-Каширський, Старовижівський та Ратнівський райони Волинської області [16].

Пізніше співробітники львівського Музею народної архітектури та побуту не проводили експедицій на теренах цього регіону, що насамперед пояснюється тим, що через недостатнє фінансування у секторі “Полісся” так і не вдалося встановити перевезені пам'ятки. Всі вони досі зберігаються у розібраному вигляді. Доречно згадати, що А. Данилюк часто висловлював думку, що для врятування народної архітектури поліщуків недостатньо перевезти частину пам'яток до музеїв під відкритим небом у Києві чи Львові, а потрібно їх зберігати і в цьому регіоні шляхом організації невеликих скансенів на місцях, прикладами яких є музеї у Рокинях поблизу Луцька та Сарнах [4, 70; 12, 13].

Водночас окремі наукові співробітники музею є активними учасниками постчорнобильських експедицій в поліські райони Київської, Житомирської та Рівненської областей, що постраждали від аварії на Чорнобильській атомній станції, та до переселенців із цих територій. З 1994 р. ці експедиції проводилися на основі договорів між Міністерством України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (з 1997 р. Міністерство з надзвичайних ситуацій України) та Інститутом народознавства НАН України, а з кінця 2001 р. – Центром захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій при Міністерстві з надзвичайних ситуацій (з 2007 р. Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф). У переважній більшості з цих експедицій брав участь відомий дослідник народного будівництва колишній директор музею Роман Радович (у 2007 р. перейшов на роботу в Інститут народознавства НАН України). Від 1996 р. постійним учасником постчорнобильських історико-культурологічних та музейницьких експедицій є також старший науковий співробітник музею Надія Боренько, яка спершу займається лише збором музейних експонатів у зоні відчуження, а з 1998 р. вивчає традиційне харчування. З 2008 р. до них приєдналися Сергій і Зоряна Ципішеви, які досліджують відповідно хліборобство і тваринництво та народну медицину і санітарію.

Численні польові матеріали з Полісся, зібрані науковцями Музею народної архітектури та побуту у Львові, стали хорошим підґрунтям для підготовки наукових досліджень насамперед про традиційне будівництво цього регіону. На особливу увагу заслуговують праці постійного учасника поліських експедицій 1970-х – початку 1990-х років А. Данилюка. Зокрема він підготував ґрунтовні розвідки про замкнуті двори

[17], господарські будівлі на Поліссі [10] та ін. Народознавець розробив періодизацію розвитку народного будівництва Полісся України на чотири фази: 1) від часів Київської Русі до XVI ст. – домінували найпростіші зрубні накриті дракною будівлі, переважно однокамерні (кліти, стебки, хати); 2) від XVI – до 30-х – 50-х років XX ст. – у зв'язку з бурхливим розвитком землеробства зростає кількість та видове різноманіття господарських споруд, розширилося використання солом'яного покриття, горизонтальний план житла розвинувся до трьохкамерної хати; 3) до 60-х років XX ст. – перехідна, спричинена колективізацією сільського господарства, житлові будівлі споруджувалися за індивідуальними проектами, проте ґрунтувалися на традиційних планах; 4) житлові будинки споруджуються за спеціальними проектами з використанням сучасних будматеріалів [18]. У зв'язку з цим етнолог висловлював думку про необхідність комплектування у секторі “Полісся” львівського скансену двох мікросіл, в яких необхідно представити характерні пам'ятки народного будівництва двох перших фаз [4, 77].

Підсумком його багаторічних студій стала кандидатська дисертація про становлення та еволюцію традиційного житлово-господарського будівництва Полісся України [19], яка невдовзі була опублікована окремою монографією [2]. На основі аналізу планування житла та кількості збережених архаїзмів у народній архітектурі етнолог вперше розробив районування цієї ділянки традиційної матеріальної культури поліщуків. Зокрема він виділив чотири зони на теренах Полісся України: Волинське Полісся (від Західного Бугу до Горині), Рокитнівсько-Олевсько-Овруцьке Полісся, південні райони Житомирського та Київського Полісся та Чернігівське Полісся [2, 97].

Ще один співробітник львівського скансену Роман Гошко (працював у музеї у другій половині 1970-х - на початку 1980-х років) у 1981-1982 роках брав участь у трьох комплексних поліських експедиціях науковців Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Він був співавтором розділу про поселення, садибу та житло в узагальнюючій колективній монографії про матеріальну культуру поліщуків, що була підготовлена спільними зусиллями українських та білоруських народознавців у 1980-х роках [20], а у 1988 р. захистив кандидатську дисертацію про розвиток традиційного сільського будівництва Полісся України [21].

Вагомих наукових результатів досягнули й учасники постчорнобильських експедицій. Р. Радович опублікував ґрунтовні дослідження про будівельну метрологію [22], тимчасові житла [23], стебку [24], стелю та сволок [25], техніку та технологію житлово-господарського будівництва поліщуків [26] тощо, які проливають багато світла на генезис українського народного житла. Натомість Н. Боренько на основі зафіксованих матеріалів підготувала розвідки про традиційний гончарний посуд [27] та народне харчування [28; 29] автохтонів Київського Полісся.

Отже, підведемо загальні підсумки. Науковці львівського скансену впродовж 1971–1992 р. проводили систематичні польові дослідження у поліських районах Волинської та Рівненської областей (Західне та частина Середнього Полісся). Їхні експедиції переважно носили комплексний характер, адже крім традиційної архітектури, вивчали одяг, господарські заняття, промисли тощо. У пізніші роки співробітники музею не організовували власних досліджень на Поліссі, проте окремі з них є активними учасниками постчорнобильських експедицій. На основі власних польових матеріалів А. Данилюк, Р. Гошко та Р. Радович підготували ґрунтовні наукові праці про традиційне будівництво поліщуків. У ході багаторічних експедицій та спеціальних виїздів до львівського музею народної архітектури та побуту було перевезено численні зразки одягу, знарядь праці, кераміки та сім пам'яток народної архітектури, щоправда сектор “Полісся” ще й досі не збудовано.

Подальші перспективи поліссезнавчих досліджень науковців цього етнологічного осередку можна накреслити у таких напрямках: проведення польових досліджень, адже як зазначав А. Данилюк, “хоча дослідження ведуться багато років, але й досі, наприклад, на Поліссі і Гуцульщині, є села і хутори, де не ступала нога дослідників. А там, можливо, ще й до нині зберігаються цінні пам'ятки нашої культури” [4, 76]; будівництво сектору “Полісся”; використання архівних матеріалів у подальших наукових дослідженнях; складання та публікація каталогів речових пам'яток з Полісся (одяг, господарські заняття, промисли тощо), використання їх у наукових студіях.

Джерела та література

1. Данилюк А. Мандруючі млини / А. Данилюк // Молодь України. – 1973. – 23 грудня.
2. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / А. Г. Данилюк. - Львів: ЛНУ, 2001. – 147 с.; іл.
3. Зокрема це усні спогади колишніх директорів музею Архипа Данилюка (1940–2008) та Романа Радовича, і нинішнього старшого наукового співробітника цієї установи Надії Боренько. Користуючись нагодою, висловлюю їм щиру вдячність.
4. Данилюк А. Г. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку / А. Г. Данилюк. - Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2006. - 103 с.; іл.
5. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. - Ф. 14-2. - Од. 263. – 10 арк.

6. Архів Інституту народознавства НАН України (далі - Архів ІН НАН України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 307. – 157 арк.
7. Там само. – Спр. 321. – 148 арк.
8. Данилюк А. Г. Оповіді про експонати Львівського скансену / А. Г. Данилюк. – Львів: Сполом, 2001. – 126 с., іл.
9. Архів Музею народної архітектури та промислу у Львові (далі – Архів МНАП у Львові). – Зв. 35. – 9 арк.
10. Данилюк А. Господарські будівлі на Поліссі кінця XIX – початку XX століття / А. Данилюк // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка / Ред. тому Р. Кирчів, О. Купчинський. – Львів, 1992. – Т. ССХХІІІ: Праці секції етнографії і фольклористики. – С. 105–114; іл.
11. Данилюк А. Г. Релікти давнього будівництва: Пам'ятки народної архітектури Рівненського Полісся / А. Г. Данилюк. – Рівне: Азалія, 1995. – 79 с.; іл.
12. Данилюк А. Г. Шляхами України. Етнографічний нарис / А. Г. Данилюк. – Львів: Світ, 2003. – 256 с., іл.
13. Архів МНАП у Львові. – Зв. 32, 36–38, 52, 66–68, 77.
14. Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 331. – 16 арк.
15. Данилюк А. Г. Народна архітектура Волинського Полісся / А. Г. Данилюк. – Луцьк, 2002. – 85 с.; іл.
16. Глушко М. Взвся за гуж, то не кажи: не дуж / М. Глушко // Берегиня. – 1993–1994. – № 2–3. – С. 80–92; іл.
17. Данилюк А. Г. Замкнені двори на Поліссі / А. Г. Данилюк // Народна творчість та етнографія (далі – НТЕ). – 1975. – № 4. – С. 102–103; іл.
18. Данилюк А. Г. Періодизація розвитку народного будівництва українського Полісся / А. Г. Данилюк // НТЕ. – 1982. – № 6. – С. 56–61.
19. Данилюк А. Г. Традиційне житлово-господарське будівництво Українського Полісся (становлення та еволюція): Автореф. дис. [...] канд. іст. наук. – Львів, 1999. – 16 с.
20. Гурков В. С. Поселение / В. С. Гурков, Р. Ю. Гошко // Полесьє. Матеріальна культура / Под ред. В. К. Бондарчика, Р. Ф. Кирчова. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 279–333; илл.
21. Гошко Р. Ю. Развитие традиционной застройки сельских поселений Украинского Полесья: автореф. дис. [...] канд. ист. наук / Р. Ю. Гошко. – Минск, 1988. – 28 с.
22. Радович Р. Народні міри довжини будівничих Полісся (За матеріалами Київської та Житомирської областей) / Р. Радович // Вісник Львівського університету: Серія історична. - Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 542–554; іл.
23. Радович Р. Тимчасове житло поліщуків / Р. Радович // Народознавчі Зошити (далі – НЗ). – 2006. – № 3–4. – С. 481–492; іл.
24. Радович Р. Поліська стебка (За матеріалами правобережного Полісся) / Р. Радович // Записки Наукового товариства імені Шевченка / Ред. тому Р. Кирчів, О. Купчинський, М. Глушко. – Львів, 2001. – Т. ССХІІІ: Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 203–229; іл.
25. Радович Р. Стеля та сволок у традиційному будівництві поліщуків (Конструктивно-технологічний та обрядовий аспекти) / Р. Радович, Р. Сілецький // НЗ. – 1996. – № 2. – С. 78–92; іл.
26. Радович Р. Техніка та технологія традиційного житлово-господарського будівництва на Поліссі другої половини XIX – першої половини XX ст. / Р. Радович // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 1997. – Вип. 1: Київське Полісся. 1994. - С. 62–82; іл.
27. Боренько Н. Видові назви та метрологічні параметри гончарного посуду Полісся: до проблеми генези і взаємозв'язку / Н. Боренько // Матеріали до української етнології: Зб. наук. праць. - К., 2003. – Вип. 3(6). – С. 29–33.
28. Боренько Н. Народне харчування в системі життєдіяльності поліщуків: концептуальні засади польових досліджень / Н. Боренько // НЗ. – 2006. – № 3–4. – С. 465–480; іл.
29. Боренько Н. Традиційна їжа поліщуків Київщини та деякі харчові регламентації / Н. Боренько // НЗ. – 2001. – № 3. – С. 558–562.